1. Strijkles door de zusters in de jaren twintig van de twintigste eeuw. (bron: Archief Mariadal, BM-P027-200105)

De zusters franciscanessen van Mariadal uit het klooster in de Nieuwstraat

door
Hans de Jong

Inleiding

'Het Liefdegesticht te Breda is een der meest belangrijke inrichtingen van opvoeding en onderwijs, die aan de leiding der zusters van Roosendaal zijn toevertrouwd,' schrijft de anonieme zuster die samen met de franciscaan Bonaventura Kruitwagen in 1932 het gedenkboek bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan der congregatie van de penitenten-recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria in Roosendaal schreef.[1] Van 28 oktober 1843 tot 1991 leefden en woonden in het klooster aan de Nieuwstraat deze zusters die nu bekend staan als de franciscanessen van Mariadal. In dit artikel belichten we allereerst de oorsprong en de spiritualiteit van deze congregatie om vervolgens het verblijf en de werkzaamheden in de Bredase Nieuwstraat te belichten.[2] De zusters hielden van elk huis een kroniek bij. De kroniek van het Bredase klooster is in fraai handschrift geschreven. Deze annalen vormen een belangrijke bron voor de geschiedschrijving van de afzonderlijke huizen. Voor dit artikel is in belangrijke mate geput uit de annalen van de twee kloosters die aan de Nieuwstraat gevestigd waren, het Liefdegesticht en Sancta Clara. Deze annalen bevinden zich in het archief van de franciscanessen van Mariadal, dat wordt bewaard in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te St. Agatha (nabij Cuijk). Met de annalen van het Liefdegesticht is men overigens pas begonnen te schrijven in 1900, maar op grond van onderzoek gaan de annalen terug tot de stichting van het Liefdegesticht in 1843.

De oorsprong van de congregatie van Mariadal

De congregatie Penitenten-Recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria te Roosendaal is ontstaan in de Roosendaalse Molenstraat. Daar huurde de stichteres van de Congregatie, Mère Marie-Joseph Raaymakers, op 1 september 1832 een huis van de Roosendaalse burgemeester Van Gilse.[3] Op die datum namen vijf zusters uit Etten hun intrek in dit huis. De ontstaansgeschiedenis van de congregatie gaat terug tot de twaalfde eeuw en deze geschiedenis zegt veel over de inspiratiebronnen en de voorbeelden van de zusters.

Franciscus en Clara van Assisi

Het feit dat deze zusters uit Etten afkomstig waren, wijst op een langere voorgeschiedenis. De vroegere naam van de Franciscanessen van Mariadal luidt: penitenten recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria. De huidige naam van de congregatie legt meer

1 Mijn bijzondere dank wil ik uitspreken aan zr. Margriet van Vliet, zr. Clarita Wetzelaer en zr. Jerôme Blom voor de lezing van deze tekst, het mij toegestane interview en hun opmerkingen
2 Dit deel is een bewerking van De Jong, 'De Zusters van Mariadal'.
3 *Gedenkboek,* p. 109. Zij wordt ook wel mère Joseph genoemd.

de nadruk op het gegeven dat de zusters behoren tot de volgelingen van Franciscus van Assisi. Judith de Raat wijst erop dat de orde, waarvan Franciscus van Assisi de grondlegger is, vergeleken kan worden met een boom.[4] Deze boom heeft drie grote takken: de franciscanen, de clarissen en de zogenoemde derde orde. Franciscus van Assisi (1198-1226) was de zoon van een lakenkoopman. Na een bekeringsproces brak hij met zijn vader en leidde een leven van boete en armoede. Door letterlijk arm te worden, streefde hij ernaar om Jezus Christus zo natuurgetrouw mogelijk na te volgen en zich met Hem te identificeren.[5] Deze liefde voor armoede ging samen met een grote verering van de eucharistie. Al snel kreeg Franciscus mannelijke volgelingen. Voor hen schreef Franciscus een kloosterregel die bestond uit een verzameling citaten uit het Nieuwe Testament. Paus Innocentius III (1198-1215) keurde deze regel in 1209 goed. Door het toedoen van Clara van Assisi (1194-1253) ontstond een vrouwelijke tak. Clara van Assisi was een adellijke dame. Zij werd zo geraakt door het getuigenis van Franciscus dat zij zich bij hem aansloot. Ook bij haar sloten zich jonge vrouwen aan. Zij kozen vrijwillig voor een leven van armoede. Kort voor haar dood zette Clara haar levensvorm op papier. Paus Alexander IV bevestigde deze. De door Clara gestichte en naar haar genoemde kloosterorde vormt de tweede orde. De clarissen vormen een contemplatieve orde.

De derde orde

Het verlangen naar een diep-christelijk leven bestond niet alleen bij kloosterlingen maar ook bij leken die midden in de samenleving stonden. Zij waren gehuwd en oefenden een beroep uit. Nog voor het optreden van Franciscus woonden in een aantal steden de zogenaamde boetelingen (penitenten). Zij onderscheidden zich van de overige bevolking door hun eenvoudige kleding en godsdienstige levensstijl. In de dertiende eeuw raakten zij onder invloed van de minderbroeders. Uit deze groep groeide de derde orde. Men noemt hen ook wel tertiarissen. In 1221 stelde Franciscus ook voor hen een regel op. Paus Gregorius IX sprak al in 1238 in een brief aan de Boheemse prinses Agnes van Praag (1211-1282) over de drie ordes die Franciscus stichtte, de minderbroeders, de slotzusters en de boetelingen.[6]

Aanvankelijk ging het om een lekenorde. Tegen het einde van de dertiende eeuw had dit leven zijn definitieve vorm gevonden. De leden hielden hun gebedsoefeningen in eigen kapellen en huizen, onafhankelijk van de eerste orde. Paus Nicolaas IV, de eerste franciscaan die tot paus gekozen werd, erkende in 1289 deze orde en bracht een zekere uniformering aan. De leden van de eerste orde kregen de leiding. De derde-ordelingen droegen voortaan dezelfde kleding en bezaten dezelfde statuten. Voor vrouwen werd de clausuur voorgeschreven. Volgens Judith de Raat werd de ‘franciscanisatie’ van deze groepen een feit.[7] Hildo van Engen spreekt over het proces van verkloosterlijking.[8] Deze vrouwen, ook al leefden ze in kloosterverband, volgden een regel die voor leken was opgesteld. Wanneer deze zogenaamde tertiarissen een nieuw huis stichtten, ontstond een nieuwe zelfstandig huis. Van Engen behandelt in zijn dissertatie de verspreiding van deze derde orde in het middeleeuwse bisdom Utrecht, dat destijds vrijwel overeenkwam met de noordelijke Nederlanden en de Zeeuwse eilanden.

Hervormingen binnen de franciscaanse kloosters

Binnen de franciscaanse familie ontstonden vanaf het begin geschillen over de juiste interpretatie van de regel van Franciscus. Deze gingen vooral over de beleving van de armoede. In de loop der geschiedenis ontstonden binnen de franciscaanse beweging steeds groeperingen die terug wilden keren naar de radicaliteit van de oorsprong. De Raat ziet de vele hervor-

mingen binnen de orde als een teken van de dynamiek binnen de franciscaanse familie.[9] Overigens onderscheidt de franciscaanse kloosterfamilie zich hierin niet van andere kloosterfamilies zoals bijvoorbeeld de benedictijnse.

De kapucijnen en de recollecten

In de zestiende eeuw klonk binnen de gehele Kerk de roep om een diepgaande hervorming. De bekendste hervormer uit deze tijd is Maarten Luther. Volgens de overlevering spijkerde Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen op de deur van de slotkerk van het Duitse Wittenberg. Binnen de katholieke Kerk kwam een reactie op gang. De bisschoppen kwamen bijeen in het Noord-Italiaanse Trente. Het concilie van Trente (1545-1563) formuleerde het katholieke antwoord op deze hervormingsbeweging. Ook binnen de franciscaner orde leefde het verlangen naar vernieuwing. In 1525/1528 wilden enkele minderbroeders in Italië als kluizenaar gaan leven. Zij kregen pauselijke toestemming om dit in een onafhankelijke orde te doen. Zo ontstonden de kapucijnen. De kapucijnen leidden een teruggetrokken leven in hun eigen kloosters. In 1585 vestigden de eersten zich in Antwerpen en in 1617 in 's-Hertogenbosch. Zij brachten hun wereldmijdende, op meditatie gerichte spiritualiteit mee naar Nederland. De Kok beschrijft de eigen aard van deze meditatie.[10] De capucijner auteurs, van wie Benedictus van Canfield (1562-1610) de bekendste is, koesterden een groot wantrouwen jegens de menselijke mogelijkheden. Het zwaartepunt ligt bij de genade. De norm van de volmaaktheid is de wil van God zoals die aan ons geopenbaard wordt. De mens moet groeien in de kennis van de Openbaring. Dat gebeurt door de overweging van de heilsfeiten. Deze meditatie werd zorgvuldig geprogrammeerd en de te overwegen stof in het koorgebed voorgelezen. Tegelijkertijd ontried men kloosterlingen zich in te laten met profane bezigheden. Men wantrouwde in deze stroming de mystieke ervaring. De Kok tekent aan dat deze auteurs ook buiten de kring van de kapucijnen invloed kregen, zo ook bij de franciscanen.[11] Omdat het gaat om een methodische vorm van meditatie waarbij men zich in stilte terugtrekt spreekt men over recollecten, naar het Latijnse woord *recolligere* dat verzamelen betekent. In 1593 koos het generaal kapittel van de franciscanen, dat te Valladolid gehouden werd, Bonaventura van Caltagirone tot generaal-overste. Hij besloot dat elke provincie drie recollectiehuizen moest stichten die buiten de steden lagen. Daar zouden broeders zich in afzondering wijden aan gebed en meditatie.

In de provincie Flandria leidde de recollectenbeweging tot conflicten tussen de franciscanen onderling.[12] Binnen de Vlaamse provincie kwamen Petrus Marchant (1585-1661) en Mathias Hauzeur (1589-1676) tegenover elkaar te staan. Marchant was een voorstander van een gematigd recollectie-program dat voor alle leden van de provincie zou gelden. Hauzeur had zeker bewondering voor de recollectenbeweging maar was ertegen om van alle huizen

4 De Raat, *Een verborgen schat.*
5 Over Franciscus is een overvloedige berg aan literatuur. Hier volsta ik met Nolthenius, *Een man uit het dal van Spoleto.* Over de geschiedenis van zijn mannelijke volgelingen zie: De Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland.*
6 De Raat, *Een verborgen schat,* p. 14-15.
7 De Raat, *Een verborgen schat,* p. 15.
8 Van Engen, *De derde orde,* p. 233, p. 296.
9 De Raat, *Een verborgen schat,* p.16.
10 De Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland,* p. 193-199.
11 De Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland,* p. 194.
12 De Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland,* p.196.

recollectenhuizen te maken. Marchant kreeg de kloosters in Vlaanderen achter zich terwijl Hauzeur zijn aanhang vond in Wallonië. Marchant stuurde aan op een nieuwe provincie-indeling waarbij de provinciegrenzen samenvielen met de taalgrenzen. Deze kwam in 1629 tot stand.

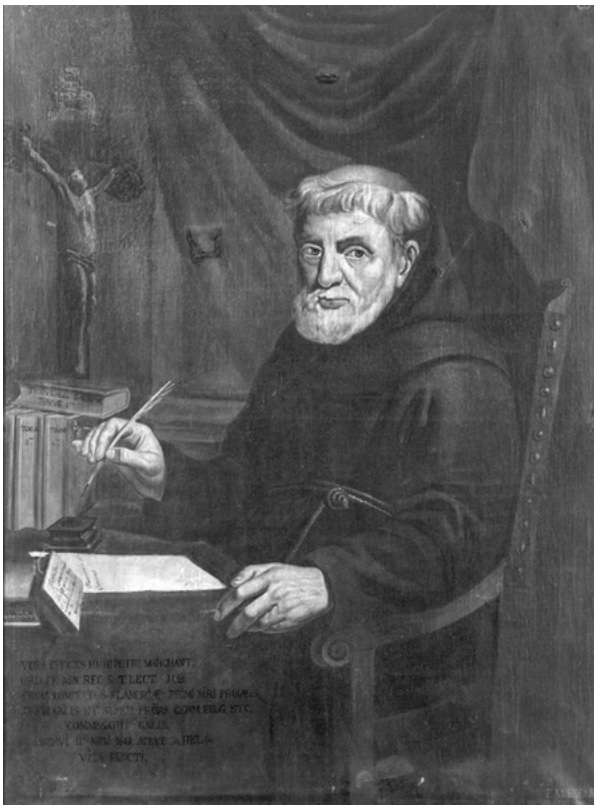

2. Schilderij door Frans Anseele uit 1844 van Petrus Marchant. Het schilderij is afkomstig uit het minderbroederklooster van Sint-Truiden. Marchant was na 1623 betrokken bij de stichting van de congregatie van de penitenten-recollectinen. (bron: KIK-IRPA, nr. 54419)

De recollectinen

De reguliere derde orde stond, zoals gezegd, onder de jurisdictie van de eerste. Zo onderhield Petrus Marchant ook contacten met de kloosters van vrouwelijke tertiarissen zoals met die van Gent. De Gentse tertiarissen wijdden zich aan de ziekenzorg. In de volksmond noemde men hen de grauwe zusters, naar de grijze kleur van hun habijt. Op 1604 trad Joanna Baptista Neerinckx bij hen in. Deze jonge vrouw was op 3 augustus 1576 geboren in Gent. Zij stamde uit een voorname familie. Zij nam de naam aan van zuster Joanna van Jesus. Geleidelijk aan groeide bij haar de overtuiging dat het Gentse klooster hervormd moest worden. De provinciaal van de franciscanen gaf aan Petrus Marchant de opdracht om samen met haar dit klooster te hervormen.13 Nadat Marchant zich er van vergewist had dat haar bedoelingen oprecht waren en ze kon rekenen op steun van de communiteit riep hij een kapittel bijeen. Op dit kapittel werd het slot (de ruimten in een klooster die alleen door leden van de kloostergemeenschap betreden mogen worden) ingevoerd en Joanna van Jesus tot overste gekozen. Er rees echter verzet. Een minderheid van de zusters tekende aan dat men zich bij het intreden niet tot het slot verplicht had. Men probeerde tot een middenweg te komen. Joanna van Jesus trad af als overste maar bleef vooralsnog in Gent wonen. Omdat het op de lange duur onmogelijk bleek om samen te leven besloot pater Marchant uit te zien naar een nieuwe verblijfplaats voor Joanna en enkele medezusters. In 1623 wist pater Marchant voor hen een huis te krijgen in Limbourg-Dolhain nabij Verviers. Daar namen zuster Joanna van Jesus en vier door haar uitgekozen zusters hun intrek.

Penitenten-recollectinen

Daar legde zij de grondslag voor de eerste congregatie van de penitenten-recollectinen. Haar levenswijze sloeg aan. Vanaf het begin leefden de zusters volgens de constituties van pater Marchant. Deze waren op hun beurt gebaseerd op de regel voor de derde orde van paus Leo X Na tien jaar, op 15 juli 1634, keurde paus Urbanus VIII deze constituties goed. Maria Joanna van Jesus stierf op 26 augustus 1648. Bij haar sterven in 1648 waren buiten het klooster in Loimnourg-Dolhain vijftien kloosters bij haar hervorming aangesloten.[14] De door haar begonnen hervorming is later aangeduid als de Réforme de Limbourg. Ook na haar dood sloten zich verschillende kloosters bij deze hervormingsbeweging aan waaronder een klooster in Leuven (1696).

Judith de Raat geeft een korte schets van de spiritualiteit van Joanna van Jesus. [15] Een van haar belangrijkste geschriften is getiteld *Pratique pour marcher le chemin Royal de l'amour divin.* Joanna van Jesus beschrijft vier etappes op de weg van de goddelijke liefde. Zij bespreekt een viertal deugden die men blijvend moet beoefenen. Als eerste noemt moeder Joanna van Jesus de zuiverheid van hart. Het hart moet vrij zijn, zuiver. De tweede is de armoede van geest of de nederigheid. De derde is de liefde. Deze moet de geest in het klooster typeren. De laatste is die van de lichamelijke versterving. De versterving is geen doel op zich maar het gaat erom dat de kloosterling zich een zekere onverschilligheid jegens de natuurlijke neigingen van de mens eigen maakt om zo innerlijk vrij te worden. Deze versterving dient als voorbereiding op de eenwording met God.

De komst naar Nederland

Juist in de achttiende eeuw stond het kloosterleven aan kritiek bloot. Volgens velen werkten kloosterlingen niet terwijl de kloosters over enorme rijkdommen beschikten. Dit had ook zijn weerslag op de politiek. In de Zuidelijke Nederlanden troffen de Oostenrijkse keizerin Maria Theresia en haar zoon Joseph II beperkende maatregelen voor de kloosters. Enkel de actieve religieuzen, die zich wijdden aan ziekenzorg en onderwijs, mochten blijven bestaan. De Fransen waren nog radicaler. In 1796 hieven zij alle kloosters in de Zuidelijke Nederlanden op. De bezittingen van de kloosters werden in beslag genomen. Ook de kloosters van de Réforme de Limbourg ontkwamen hieraan niet. De zusters van het klooster in Leuven zochten naar mogelijkheden hun leven elders voort te zetten. Na allerlei verwikkelingen kwamen zij via Besoijen in Dongen. De stichteres van de penitenten-recollectinen van Roosendaal, Marie Raaymakers, trad in Dongen bij deze zusters in. Daar kreeg zij de naam Marie-Joseph.

Het leven in Dongen

De geestelijke leiding over het Dongense klooster berustte bij de Antwerpse vicaris-generaal Adrianus Oomen. Hij werd in 1816 opgevolgd door J. van Hooydonk, de latere bisschop van Breda.[16] Dit had voor de religieuzen vergaande consequenties. Wereldheren hadden minder oog voor de kloosterlijke spiritualiteit en wilden de zusters veelal inzetten voor eigen doelen. Zo ook bij Oomen. Enkel het wezenlijke van het religieuze leven moest naar zijn opvatting behouden blijven. Het kloosterleven werd ondergeschikt aan het werk.

13 *Gedenkboek*, p.14 ff.
14 Deze worden opgesomd in: Gerlach, *Geschiedenis der penitenten recollectinen van Dongen*, p. 30.
15 De Raat, *Een verborgen schat*, p.20-24.
16 Zie voor zijn levensbeschrijving: Melief, *Joannes van Hooydonk.*

De stichting van Etten

In Dongen wijdden de zusters zich aan het onderwijs aan meisjes. Het aantal pensionnaires groeide snel. In 1804 koos men zuster Marie-Joseph tot novicenmeesteres en in 1814 tot vicares (plaatsvervangend overste). Juist in deze periode speelden zich een aantal belangrijke politieke ontwikkelingen af. De Franse overheid voerde een antikloosterlijke politiek. Voor het bestaan van kloosters was keizerlijke en later koninklijke toestemming nodig. Omdat de zusters deze niet bezaten hielden ze hun levenswijze voor de buitenwacht verborgen. Ze droegen in die beginperiode geen habijt. In 1812 bepaalde Napoleon dat religieuze instellingen maar twintig personen mochten tellen. Toen in 1814 mère Constance stierf kozen de zusters mère Augustine tot haar opvolgster. Zij was in feite geen voorstander van nieuwe stichtingen, dit in tegenstelling tot haar vicares. Zuster Marie-Joseph genoot echter de steun van de geestelijk directeur J. Van Hooydonk. Toen het klooster in Dongen te groot werd besloot men een nieuw huis in Etten (Noord-Brabant) te stichten. In 1820 vestigden zich zes zusters uit Dongen op het Withof en begonnen daar een pensionaat. Zuster Marie-Joseph was hun eerste overste. In de traditie van de penitenten-recollectinen was elk nieuw huis zelfstandig. Bijhuizen kenden ze eigenlijk niet. De anonieme schrijfster van het gedenkboek dat de penitenten-recollectinen van Roosendaal uitgaven bij hun honderdjarig bestaan wijst erop dat het van meet af aan in de bedoeling lag dat Etten zelfstandig werd.[17] Er vertrokken zes zusters onder wie een postulante en een novice. Zij legden beiden hun eeuwige geloften in Etten af en niet in het moederhuis in Dongen. Het Ettense pensionaat voorzag in een behoefte.

De stichting in Roosendaal

Twaalf jaar later was de Roosendaalse geestelijkheid op zoek naar zusters om het onderwijs te verzorgen. Na de afscheiding van België was Roosendaal een grensplaats. In bloemrijke bewoordingen schetst de schrijfster van bovengenoemd gedenkboek de ongunstige economische en zedelijke situatie van deze stad.[18] In Roosendaal was een legercompagnie gelegerd en dat had een verkeerde invloed op de positie van vrouwen. Voor meisjes was een handwerkschool opgericht, geleid door twee ongehuwde vrouwelijke leken. Zij waren niet in staat de zaak in de hand te houden.

De geestelijkheid, bij monde van de wereldheer kapelaan A. Hellemons van de Sint Jansparochie, ging op advies van apostolisch vicaris Van Hooydonk naar de zusters in Etten om hun hulp te vragen. Ofschoon de zusters in Etten moeilijk mensen konden missen besloot mère Marie-Joseph vijf zusters te sturen. Op 1 september 1832 arriveerden vijf zusters in Roosendaal. Zij huurden voor een half jaar een huis in Roosendaal en Mère Marie-Joseph stelde zuster Augustine tot overste aan. Er ontstonden conflicten tussen deze overste en mère Marie-Joseph over de inrichting van het kloosterleven. Dit leidde ertoe dat mère Augustine aftrad en vertrok. Mère Marie-Joseph nam haar plaats in en stelde te Etten een plaatsvervanger aan. In Roosendaal legde Marie-Joseph de basis voor een onderwijscongregatie door een pensionaat op te richten. Op 4 maart 1834 startte het pensionaat. Uit de toestroom van leerlingen bleek dat dit in een behoefte voorzag. De groei van Roosendaal deed geen afbreuk aan de kostscholen van Etten en Dongen. Het pensionaat riep wel weerstand op bij de Ettense zusters, want zij voelden zich door Marie-Joseph verraden.[19] In de loop van 1834 werd Roosendaal een zelfstandige stichting en als zodanig in 1835 erkend. Nog in hetzelfde jaar traden de eerste postulanten in. Volgens de schrijfster van het gedenkboek had mère Marie-Joseph een open oog voor noodzaak van

de uitbreiding van de congregatie en wilde ze haar vleugels uitslaan naar het noorden van Nederland, om daar door de stichting van kloosters en pensionaten het katholiek onderwijs op te bouwen.[20] De eerste stichting gebeurde echter in Noord-Brabant, in Oudenbosch. In 1838 kocht mère Marie-Joseph na overleg met apostolisch vicaris Van Hooydonk een groot huis in deze plaats. Het was haar bedoeling dat deze stichting verenigd bleef met Roosendaal. Toch gaf Van Hooydonk deze stichting toestemming zich af te scheiden van Roosendaal zodat er vanaf dat moment in het apostolisch vicariaat vier zelfstandige stichtingen van penitenten-recollectinen bestonden.

Strijd om de geest van pater Marchant

Deze ontwikkelingen vereisten aanpassingen binnen het kloosterleven zodanig dat de geest van de penitenten-recollectinen behouden bleef. Juist hieraan waren de zusters sterk gehecht. Het ging dan vooral om de constituties van pater Marchant. Deze ademden de geest van armoede en afzondering. Bij de penitenten-recollectinen waren alle kloosters zelfstandig.

Volgens de schrijfster van het gedenkboek vereiste de omschakeling naar een onderwijscongregatie dat de verschillende vestigingen centraal werden aangestuurd en de oversten benoemd door het hoofdbestuur.[21] Bij dit alles bleef de zorg om de franciscaanse identiteit. Al rond 1840 zocht mère Marie-Joseph contact met de franciscanen om te bezien of de congregatie niet onder het bestuur van de franciscanen kon staan. In 1845 richtte ze zich met dit verzoek tot de Heilige Stoel.

Van Hooydonk zette onmiddellijk stappen om dit te voorkomen en kreeg zijn zin. Vervolgens drong mère Marie-Joseph bij van Hooydonk aan op nieuwe constituties opdat de zusters een regel kregen die bij hun leefwijze paste. In 1855 gaf de inmiddels bisschop geworden Van Hooydonk nieuwe constituties en bijzondere regelen uit voor de in zijn bisdom bestaande congregaties. Bij de tekst was de regel voor de kloosterlijke Derde orde van paus Leo X uit 1521 afgedrukt. De constituties ademden geenszins de geest van de constituties van pater Marchant.[22] Van Hooydonk liet zich vooral inspireren door de regel die de Bossche bisschop Zwijsen voor de Zusters van Liefde en de fraters van Tilburg had opgesteld. Deze congregaties zijn getekend door de geest van de heilige Vincentius a Paulo en waren allebei bedoeld als onderwijscongregaties. Mère Marie Joseph heeft zich vervolgens gericht op de spiritualiteit van haar congregatie. Rond 1858 schreef ze de 'Verlichtingen'. In dit schrijven greep ze terug op de traditie van de vroege christenen. Religieuzen waren geroepen het leven der apostelen na te volgen. Dit leven wordt gedragen door de geest van gebed. Op die manier bracht ze de actieve en de contemplatieve kant bijeen waardoor het leven van de Roosendaalse zusters gekenmerkt wordt. Zij omschreef het leven van de eerste christenen als een leven van onderlinge liefde, van eenvoud, vlijt en onthechting. Deze innerlijke kant sloot aan bij mère Joanna van Jezus.[23]

17 *Gedenkboek*, p. 20.
18 *Gedenkboek*, p. 25-27.
19 De Raat, *Een verborgen schat*, p. 46. Over deze ontwikkelingen zie ook *Gedenkboek*, p. 29-32.
20 *Gedenkboek*, p. 32.
21 *Gedenkboek*, p. 48-49.
22 De Raat, *Een verborgen schat*, p. 56-57.
23 De Raat, *Een verborgen schat*, p. 59-61.

De stichteres trad in 1857 als overste af en stierf op 8 december 1867. Tijdens de laatste tien jaar van haar leven spande zij zich in de constituties pauselijk te laten goedkeuren. Pas na de dood van bisschop Van Hooydonk in 1868 kon hiermee een begin gemaakt worden. In 1883 kregen de constituties met daarin vervat de bijzondere regel, definitief de pauselijke goedkeuring. In deze constituties worden het actieve en beschouwende leven gecombineerd. Binnen het bisdom van Breda zijn de franciscanessen van Mariadal de enige congregatie van pauselijk recht, iets waar de zusters nog steeds trots op zijn.[24]

3.
Schilderij van bisschop Johannes van Hooydonk. Na eerst apostolisch vicaris te zijn geweest, werd hij in 1853 de eerste bisschop van Breda. Hij bleef dit tot aan zijn overlijden in 1867. Hij had grote invloed op de kloosterregel van zusters. (Collectie Bisdom Breda)

Expansie in Nederland

Vanaf 1840 sloeg de Roosendaalse congregatie haar vleugels uit naar Holland. Op verzoek van de franciscanen stichtten zij een klooster in Rotterdam en in 1841 eveneens op verzoek van de franciscanen in Woerden. In 1842 namen de zusters de zorg voor een weeshuis in Den Haag op zich en in datzelfde jaar stichtten ze een pensionaat in Montfoort. Vanaf 1842 wijdden de zusters zich aan de missie op Curaçao. In het apostolisch vicariaat Breda vestigden de zusters zich in Aardenburg (1842), Sint Willebrord, Zundert en Breda (1843) en Steenbergen in 1845. Een jaar later volgde een stichting in Groenlo. In de periode 1840-1850 kwamen er elf kloosters bij waarbij ook scholen werden gevestigd. Zo ook in Breda. Om al deze scholen te besturen riepen de zusters in 1855 het Genootschap tot Opvoeding in leven. Dit genootschap bestond uit een bestuur en telde dertig tot vijftig leden, de vestigingen van de congregatie. Deze kloosters kenden een grote mate van zelfstandigheid. Ze beheerden hun gebouwen en hun financiën. Enkel voor grote uitgaven is toestemming van het hoofdbestuur nodig.[25] Johanna Jacobs ziet een patroon in deze stichtingen. In de meeste gevallen nemen geestelijken het initiatief scholen over te nemen dan wel nieuwe scholen te stichten. De zusters gaan positief op deze vraag in en sturen een kleine groep zusters naar de plaats. Daar betrekken zij een woonhuis van waaruit ze hun werkzaamheden verrichten. Daarna groeit hun werk uit en volgt een periode van uitbreiding en verbouwing.

De komst naar Breda en expansie

De komst naar Breda

Dit is ook te zien in Breda. Daar lag het initiatief bij pastoor W. Oomen van de H. Barbaraparochie in deze stad. Pastoor Oomen leidde deze parochie vanaf 1818 en bekleedde het pastoorsambt tot zijn dood in 1852. Naast pastoor was hij ook schoolopziener van het zesde district van de provincie Noord-Brabant en als zodanig betrokken bij onderwijsvraagstukken.[26] Volgens de schrijvers van de annalen van het Liefdegesticht wilde hij aanvankelijk een school stichten voor kinderen van de drie Bredase binnenstadsparochies, maar dat stootte op bezwaren.[27] Juist in die jaren ontwikkelde zich in Breda een schoolstrijd. In 1842 was aan protestantse zijde de Diaconieschool geopend. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen, die zich aanvankelijk enkel richtte op de armere sociale lagen, trachtte haar werkveld uit te breiden met een school voor hogere klassen. In 1843 richtte ze een verzoek tot de oprichting van een school. Tegen deze plannen kwam hevig verzet. Pastoor Oomen, in zijn hoedanigheid van schoolopziener, blies ook zijn partijtje mee. 'Breda is niet een gehucht in de Setersche bergen, maar eene Akademie-stad en, aan den grooten weg gelegen tusschen Brussel en 's Hage, heeft het zich de voordeelen van het verbeterde lager en middelbaar onderwijs niet laten ontglippen', aldus pastoor Oomen.[28] Pastoor Oomen verweet de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uit eigenbelang te handelen. In deze atmosfeer richtte hij in 1842 een naaischool op, die gevestigd werd in een pand aan de Nieuwen Weg, aan de toenmalige stadsrand. Het huis was eigendom van de parochie. De pastoor bepaalde nadrukkelijk dat deze school enkel toegankelijk was voor kinderen uit zijn eigen parochie. De leiding vertrouwde hij aanvankelijk toe aan enkele dames. Al in hetzelfde jaar besloten deze dames om, mogelijk als reactie op de initiatieven van de uit protestanten bestaande Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ook godsdienstonderwijs te gaan geven aan jongens en meisjes en het initiatief te nemen tot de oprichting van een school voor kinderen uit de gegoede middenstand (deftige burgerkinderen genoemd). Zij moesten een bijdrage betalen. Deze taak groeide hen boven het hoofd. Pastoor Oomen richtte zich tot mère Marie-Joseph met het verzoek om enige zusters af te staan voor deze school. Aanvankelijk had mère Marie-Joseph geen oren naar deze opdracht. De apostolisch vicaris, mgr. J. van Hooydonk, moest eraan te pas komen om haar te overtuigen deze opdracht te aanvaarden. De communiteit begon met zeven zusters. Al spoedig voegde een van de dames, juffrouw Bevers, zich bij de zusters en nam de kloosternaam zuster Laurence aan.[29] De zusters betrokken op 28 oktober 1843 het eenvoudige huis aan den Nieuwen Weg. De parochiële armbesturen en de dames van het Genootschap voor liefdadigheid stonden in voor het onderhoud van de zusters.[30] Het begin liet een sterk verloop van oversten zien. Zuster Emmanuel Bos was de eerste huisoverste. Zij kwam van de congregatie van Etten. Zij werd spoedig afgelost en pas in 1847 kreeg de communiteit in de persoon van zuster Geertrude de Haan een stabiel bestuur. De geestelijke leiding van het huis berustte van meet af aan bij priesters van het apostolisch vicariaat Breda.[31]

24 Jacobs, 'De onderwijsactiviteiten', p. 47-84, p. 54.
25 Jacobs *Onderwijsactiviteiten*, p. 47-49.
26 SAB, Archief van de parochie H. Barbara, inv. nr. 226.
27 Archief Mariadal, inv. No 861. Annalen van het Liefdegesticht.
28 Duijghuisen, *De geschiedenis van Breda III*, p. 125.
29 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
30 Archief Mariadal inv. nr. 973. Stukken betreffende het klooster aan de Nieuwstraat te Breda, 1842-2007. Ongedateerd.
31 Uitleg begrip: Het apostolisch vicariaat is in het kerkelijk recht een voorlopig bestuurlijke voorziening in afwachting van een definitieve regeling.

De verhuizing naar het Liefdegesticht

Al snel breidden de werkzaamheden zich uit. Volgens de annalen hadden de zusters 300 kinderen onder hun hoede. De zusters begonnen ook met lager onderwijs te verzorgen. Met de hulp van mgr. Van Hooydonk zochten ze een nieuw onderkomen. Dat vonden ze in 1850 in een historisch pand aan de Nieuwstraat, het R.K. Burgerweeshuis, een van de Bredase hofhuizen.[32]. Het huis was rond 1450 gebouwd door de Heren van Assendelft en in 1626 door franciscanen aangekocht en in een klooster veranderd. Na de verovering van Breda door Frederik Hendrik moesten deze franciscanen het verlaten. Het huis was in 1806 aangekocht door de kerkenraad van de Bredase parochie en tot weeshuis bestemd.

4. Perceel van het R.K. Burgerweeshuis aangegeven op de kadasterkaart 1811-1832. De zusters kochten dit gebouw in het jaar 1849. De weeskinderen zouden verhuizen naar het huis Ocrum aan de Sint-Janstraat te Breda. (bron: beeldbank cultureel erfgoed, objectnummer MIN10027A02)

In 1849 werden de weeshuizen naar een andere wijk in de stad overgebracht en kon mgr. Van Hooydonk het gebouw voor de zusters aankopen. De apostolisch vicaris verzocht mère Marie-Joseph aan deze scholen een instelling voor 'behoeftige' meisjes te verbinden, niet om zoals hij het uitdrukte er zusters of juffrouwen van te maken maar wel degelijke en brave dienstmeisjes.[33] Zij toonde zich daartoe bereid. De verhuizing was wel tegen het zere been van pastoor Oomen omdat de zusters nu in de Maria Hemelvaartparochie gevestigd waren. Op 28 februari 1850 werd het weeshuis geopend. De zusters besloten ook halve wezen en kostkinderen op te nemen. Het nieuwe instituut kreeg de naam 'Liefdegesticht'. Zuster Josephine vermeldt dat de zusters het een zeer merkwaardig gebouw vonden. Ze overwogen het karakteristieke torentje van het huis wegens bouwvalligheid af te breken maar hebben

het torentje op last van het gemeentebestuur laten staan.[34] Op dat moment kende het Liefdegesticht vier afdelingen. Buiten het weeshuis leidden de zusters twee bewaarscholen voor betalende en arme leerlingen (jongens en meisjes), een lagere school voor meisjes uit de middenklasse en een tussenschool voor meisjes. De leerlingen van deze school betaalden minder schoolgeld en kregen minder lessen.[35] Volgens H. van de Vlasakker en G. van der Heijden, die de geschiedenis van het huishoudonderwijs aan de Nieuwstraat bestudeerd hebben, stond het onderwijs in 1850 op een hoog niveau, hetgeen blijkt uit een beoordeling van de schoolinspectie. In 1856 telde de instelling 800 leerlingen.

De zusters werden ook betrokken bij pastorale activiteiten in de stad. De annalen vermelden dat vanaf 1855 de meisjescongregatie van de Maria Hemelvaartparochie samen kwam in de ruimtes van het Liefdegesticht. De eerste jaren werden gekenmerkt door een geleidelijke uitbreiding. In 1870 werd door toedoen van rector Van Mens een eerste kapel gebouwd. Zijn familie betaalde de kapel met inbegrip van de beelden en de kruisweg. Gegoede burgers van de stad Breda schonken de verdere meubilering.

De verdere expansie

De grote bloei kwam volgens het gedenkboek pas na 1876 toen de leiding werd toevertrouwd aan soeur Cecile van Gogh. De schrijfster van de annalen spreekt over een door God geroepen vrouw, die de scholen van het Liefdegesticht tot de grootste van de congregatie maakte. Zij kocht in oktober 1876 aan de overzijde van de straat een huis waarin vier kleuterscholen werden ingericht. Deze werden een jaar later geopend. In 1877 en 1878 kocht zij aan die kant van de straat ook enige huizen. Het was de bedoeling dat daar alle scholen kwamen. In 1880 zegende de toenmalige vicaris-generaal van het bisdom Breda, Van den Corput, de gebouwen in. De zusters leidden nu lagere scholen voor meisjes uit de hogere en lagere middenklasse. Deze bestonden er nog niet voor arme kinderen. De dames van het 'Genootschap van Liefdadigheid' kwamen te hulp. Zij kochten in 1887 met instemming van mgr. Leijten, de bisschop van Breda, nog enkele huizen aan de overkant van de Nieuwstraat die tot scholen werden verbouwd. Om te voorkomen dat de zusters te vaak over straat gingen werden in 1888 beide zijden van de straat door een ondergrondse tunnel verbonden.

De armenscholen werden op 9 januari 1888 geopend. Ongeveer 400 kinderen volgden hier onderwijs. Om dit blijvend te blijven bekostigen bepaalde de bisschop dat er jaarlijks in de drie parochiekerken van Breda gecollecteerd werd. Tegelijkertijd werd aan de kapel een fundatie verbonden. De dames van het Genootschap van Liefdadigheid ontvingen dit geld en zorgden voor de schoolbenodigdheden en de jaarlijkse prijsuitreiking. Nog onder het bestuur van zuster Cecile, in 1890, werden klooster en weeshuis van elkaar gescheiden zodat de zusters de beschikking kregen over het hele gebouw van het Liefdegesticht. Aan de Nieuwen Weg verrees een nieuw gebouw voor het weeshuis. Deze uitbreiding was noodzakelijk door de toename van het aantal zusters en wezen.

32 Voor een overzicht van de Bredase hofhuizen: Kolman, Meierink, Stenvert, *Monumenten in Nederland : Noord-Brabant*, p. 118-119.
33 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
34 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
35 H. van de Vlasakker, Toespraak voor de zusters op 9 juli 198 bij gelegenheid van het verttrek van de laatste zuster van de Nieuwstraat van de huishoudschool (Archief Mariadal, inv. nr. 973 en G. van der Heijden, *De Nieuwstraat,* p. 3.)

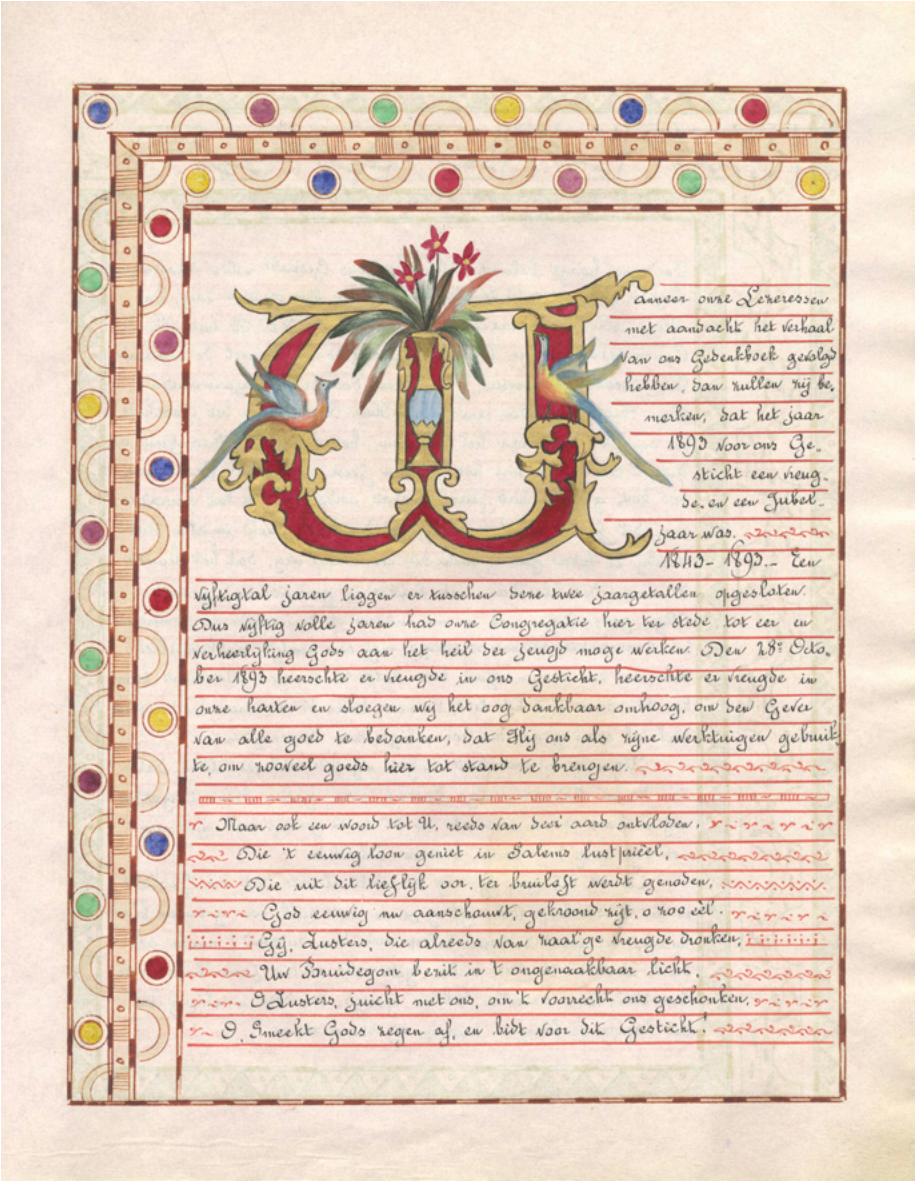
U aanen onze Lezeresseu
met aandacht het verhaal
van ons Gedenkboek gelezen
hebben, dan zullen zij be-
merken, dat het jaar
1893 voor ons Ge-
sticht een vreug-
de- en een Jubel-
jaar was.
1843 - 1893. - Een
vijftigtal jaren liggen er tusschen deze twee jaargetallen opgesloten.
Dus vijftig volle jaren had onze Congregatie hier ter stede tot eer en
verheerlijking Gods aan het heil der jeugd mogen werken. Den 28e Octo-
ber 1893 heerschte er vreugde in ons Gesticht, heerschte er vreugde in
onze harten en sloegen wij het oog dankbaar omhoog, om den Gever
van alle goed te bedanken, dat Hij ons als zijne werktuigen gebruikt
te, om zooveel goeds hier tot stand te brengen.
Maar ook een woord tot U, reeds van deze aard ontvloden,
Die 't eeuwig loon geniet in Salems lustpriëel,
Die uit dit lieflijk oor, ter bruiloft werdt genoden,
God eeuwig nu aanschouwt, gekroond zijt, o zoo eel.
Gij, Zusters, die alreeds van zaal'ge vreugde dronken,
Uw Bruidegom beziet in 't ongenaakbaar licht,
O Zusters, juicht met ons, om 't voorrecht ons geschonken,
O, smeekt Gods zegen af, en bidt voor dit Gesticht.

5. Blad uit de kloosterannalen bij de viering van het 50-jarig bestaan in 1893. (bron: Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht)

In 1893 legde zuster Cecile haar taak neer. Zij werd opgevolgd door Meletia ten Bosch. Zij gaf leiding aan de verdere uitbouw van het werk van de zusters. Onder invloed van de onderwijswetten van Mackay, waardoor de financiële basis onder het bijzonder onderwijs sterker was geworden, kon in 1897 verder uitgebreid worden. Door de zusters werden panden aangekocht en afgebroken.[36] De voornaamste uitbreiding betrof de Maria-scholen, bestemd voor kinderen uit hogere milieus.

In de inleiding op de archiefinventaris van Van der Heijden vinden we een overzicht van de situatie rond 1900. Er waren vier afdelingen.

Afdeling A: De Mariascholen met een achtjarige cursus, twee bewaarscholen en een naaischool voor kinderen van boven de veertien jaar oud. Voor oudere meisjes, die teruggekeerd waren van het pensionaat bestond de mogelijkheid zich verder te bekwamen in de Engelse en Duitse taal. Er werden voor hen ook teken- en pianolessen gegeven. In 1910 werd deze afdeling omgezet in de officieel erkende Maria-MULO.

Afdeling B: 'Tweede Fransche Scholen'. Deze omvatten een zesjarige cursus voor meisjes uit de burgstand (middenklasse). Zij kregen onderricht in de Franse taal. Onder deze afdeling ressorteerden ook twee bewaarscholen, een naaischool en een jongensschool. Kort na 1900 is de zesjarige cursus met twee jaar uitgebreid. Van meet af aan leerden de leerlingen Frans.

Afdeling C: 'Hollandsche Scholen'. Deze werden bezocht door kinderen uit lagere sociale milieus. Onder deze afdeling vielen een zesjarige cursus en twee bewaarscholen. Aan de Hollandsche scholen was ook een school voor christelijke lering die kinderen van openbare scholen voorbereidde op het ontvangen van de eerste Heilige Communie (toen nog op de leeftijd van 12 jaar). Vaak werd deze zondagsschool ook bezocht door arme kinderen.

Afdeling D: Armenscholen met bewaarscholen en een jongensschool.

In dat jaar werd er les gegeven aan 1788 kinderen van wie er 700 de lagere scholen bezochten. Buiten dit reguliere onderwijs was er in de gebouwen van de Nieuwstraat ook een zondagschool gevestigd. Deze was feitelijk een onderafdeling van de Congregatie van het Heilig Hart van de H. Barbaraparochie. Kinderen kregen, voordat ze in deze congregatie konden worden ingeschreven, twee jaar godsdienstonderricht van de geestelijkheid van deze kerk. Deze school zorgde ook voor ontspanning. Een van de zusters organiseerde jaarlijks een processie. De communiteit van het Liefdegesticht telde 53 zusters.

Dit overzicht is echter niet volledig. Een jaar eerder waren de zusters, op verzoek van bisschop Leijten van Breda, begonnen met gratis onderwijs aan arme kinderen in de Leuvenaarstraat. Aanvankelijk werd het onderwijs verzorgd vanuit de Nieuwstraat. Op 18 november kreeg de Leuvenaarstraat een eigen klooster-communiteit, die tot 1974 zou bestaan.[37] In 1896 was de

6. Dubbelportret uit ca. 1920 van Alida P. Klein (rechts) met haar zus Annie. Zus Annie werd later kloosterlinge. Nadat hun moeder op 29 jarige leeftijd overleed, woonden zij in het Liefdegesticht in de Nieuwstraat waarvan zij het uniform dragen. (SAB, beeldcollectie, nr. 19911558)

36 Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p. 4.
37 *Gedenkboek*, p. 136-137 en Bosch (red.), *Vierentachtig verdiepingen*, p. 69.

7a. Het interieur van de kloosterkapel, die werd ingewijd op 27 december 1896. Deze foto is gemaakt bij het 100-jarig bestaan van het klooster in 1943. (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 331)

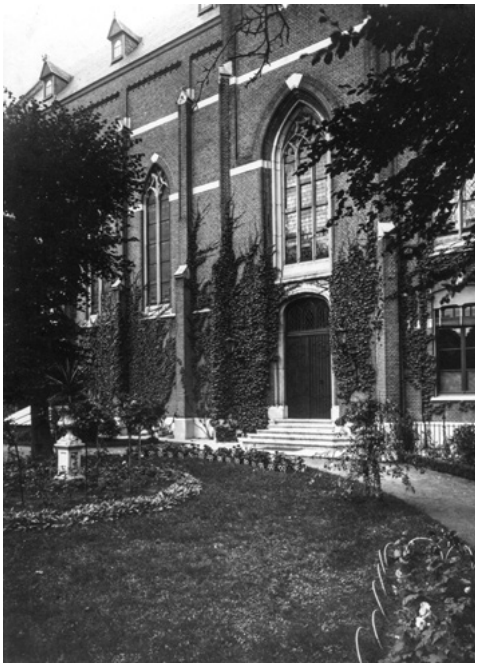

7b. De ingang van de kloosterkapel met een stuk van de tuin (Archief Mariadal, bw_BM-P027-200104)

kiem gelegd voor een normaalschool om onderwijzeressen op te leiden. Deze verdere uitbreiding maakte het noodzakelijk een nieuwe kapel met klooster te bouwen. Deze kapel, naar ontwerp van de Bredase architect Johannes Lijdsman, werd op 27 december 1904 ingewijd. Pas in 1910 kon men beginnen met de verfraaiing van deze kapel. De zusters droegen de Bredase schilder Nusselein op de kapel te beschilderen. Hij had zijn opleiding genoten in het Roermondse atelier Cuypers. Er werd gekozen voor een eenvoudige polychromie.[38]

8. Foto gemaakt in het Liefdegesticht bij het afscheid van onderwijsinspecteur mevr. Leliman Bosch in het jaar 1928 met alle zusters (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 330)

Rond 1915 waren er aan de Nieuwstraat een kweekschool, de Maria-ULO, lagere scholen en kleuterscholen. De lagere scholen en de kleuterscholen hadden afdelingen voor de middenklasse (burgerkinderen) en arme kinderen. Later, waarschijnlijk rond 1920, zijn de afdelingen B en C omgezet in twee Mariascholen. De een was bestemd voor de Onze Lieve Vrouweparochie, de ander voor leerlingen van de H. Antoniusparochie.[39]

Het huishoudonderwijs

Geleidelijk aan werden de zusters ook betrokken bij parochiële activiteiten. In 1912 kwam in de H. Barbaraparochie door toedoen van kapelaan P.M. Hack het Rooms-Katholiek Meisjespatronaat tot stand. De aanleiding van deze vereniging lag in de slechte omstandigheden waarin de arbeiders moesten leven. Het was de bedoeling om in de avonduren de opvoeding van de meisjes na het verlaten van de Lagere School verder te voltooien door het geven van huishoudonderwijs en godsdienstles. De zusters van de Leuvenaarstraat waren bij dit patronaat betrokken. In de parochie van de Heilige Maria Hemelvaart was kapelaan Oomen de initiator.Op 19 november 1912, op het feest van de heilige Elisabeth van Thüringen, kondigt de schrijfster van de annalen de oprichting aan van het Patronaat van Onze Lieve Vrouw. Dit patronaat was enkel bestemd voor meisjes uit die parochie. Zuster Maria Romana werd benoemd tot het eerste werkend hoofd. Het patronaat werd in drie afdelingen opgesplitst zodat de meisjes tot hun 21 jaar onderwijs konden volgen. In 1934 is dit patronaat ontbonden.

38 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.

39 Hopstaken, 'Bijlage', p. 85-87. In de onderwijsstatistieken van de congregatie wordt na 1920 het onderscheid tussen burgerkinderen en arme kinderen niet meer gemaakt, waaruit geconcludeerd kan worden dat in die periode het onderscheid tussen scholen voor burger en scholen voor arme kinderen is opgeheven.

Daarnaast vermelden de annalen tevens het Martha-patronaat dat in 1910 is opgericht, bestemd voor de meisjes die in de fabrieken werken. Een avond per week leerden de meisjes naaien en koken. Hier bleven de meisjes maar één jaar. De zusters boden ook aan de leden van de Vrouwenbond de gelegenheid zich verder te bekwamen in de naaldvakken.[40]

Beide patronaten vormden in zekere zin de voorlopers van het huishoudonderwijs al bleven ze ook na de oprichting van de huishoudschool bestaan. Vanaf 1916 werd het huishoudonderwijs door het rijk en vanaf 1918 door de gemeente gesubsidieerd. Deze subsidie werd echter verleend aan de bijzondere huishoudschool 'H. Barbara' aan de Leuvenaarstraat, waardoor de school aan de Nieuwstraat geen ondersteuning ontving. Bisschop Hopmans wilde echter de school aan de Nieuwstraat behouden. Op zijn uitdrukkelijk verzoek werd in 1916 een deel van de schoolgebouwen aan de Nieuwstraat ingericht tot huishoudschool. Er kwamen lokalen voor naaldvakken, theorielokalen, een leskeuken en een was- en strijklokaal. Officieel ging de school op 1 november 1918 van start onder het bestuur van de penitenten-recollectinen van Roosendaal. De congregatie financierde de school uit eigen middelen. Na de totstandkoming van de Wet op het Nijverheidsonderwijs in 1921 werd rijkssubsidie aangevraagd. Omdat er in Breda al twee gesubsidieerde huishoudscholen waren, werd de subsidie geweigerd. De congregatie vulde de tekorten aan maar de last van de huishoudschool werd voor de congregatie steeds moeilijker te dragen. Omdat bisschop Hopmans het huishoudonderwijs voor het bisdom wilde behouden, richtte men in 1925 de Vereeniging Roomsch Katholiek Huishoud- en Industrieonderwijs te Breda op. De school bleef gevestigd in de Nieuwstraat en omvatte drie afdelingen: avondcursussen, een industrieafdeling en een huishoudschool. De huishoudschool van de Leuvenaarstraat trok in de Nieuwstraat in en droeg de subsidierechten over aan de pas opgerichte vereniging.[41] In 1939 kreeg deze school een nieuw gebouw. De zusters behielden de leiding van de school. Zuster Pancrace werd de eerste directrice. Zij vervulde deze functie tot 1929. In 1925 bestond meer dan de helft van de leerkrachten uit religieuzen. Vanaf 1934 maakte de overste van de Nieuwstraat deel uit van het bestuur. In 1939 sloot het bestuur met de congregatie een overeenkomst dat bij vervulling van de vacatures voor de directie en de leerkrachten religieuzen voorrang hadden. Het Genootschap tot Opvoeding beloofde op zijn beurt dat het zou zorgen voor voldoende geschikte kandidaten. [42]

De leraressenopleiding voor huishoudleraressen

Aan de huishoudschool was ook een leraressenopleiding voor huishoudleraressen verbonden. In het begin stootte deze op bezwaren bij de inspectie omdat ze een regelrechte bedreiging vormde voor een gesubsidieerde leraressenopleiding in Den Bosch. De inspectie adviseerde de opleiding in Breda op te heffen. Dit was tegen het zere been van bisschop Hopmans, die deze leraressenopleiding graag voor zijn bisdom behield.

Het bestuur van de huishoudschool besloot vervolgens deze opleiding niet op te heffen. Vanaf 1928 ontving de opleiding NA (naaldvakken) toch subsidie. De opleidingen voor N VII (huishoudkunde) en N VIII (koken) bleven ongesubsidieerd. Om leerlingen van buiten Breda aan te trekken openden de zusters een internaat in het Liefdegesticht. In 1928 startten de opleidingen met 16 externe en 70 interne leerlingen. De opleidingen voor huishoudkunde en koken werden in 1932 opgeheven.

In het internaat verbleven naast Nederlandse kinderen die buiten Breda woonden ook kinderen uit de Antillen en Suriname, waar de franciscanessen van Mariadal scholen bezaten.[43]

9. Foto van zuster Francine, docent boekhouden, en leerlingen van de opleiding docent huishoudkunde, ca. 1920. (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 330)

De kweekschool

In 1896 begon de eerste kandidate met haar opleiding tot onderwijzeres. In het tweede en derde leerjaar voegden zich enkele leerlingen bij haar. In mei 1900 deden de eerste leerlingen examen. Op die manier was er een vierjarige cursus gegroeid met zestien leerlingen onder leiding van twee zusters met assistentie van enkele leraren. In mei 1904 betrok de kweekschool eigen ruimtes in het scholencomplex aan de Nieuwstraat. Veertien jaar later, in 1918, kon men aan de kweekschool ook de hoofdakte halen. In 1921 verhuisde deze cursus naar Roosendaal om in 1924 weer terug te keren. De kweekschool kwam tot grote bloei en telde in 1923 90 leerlingen. In dat jaar kreeg de kweekschool het recht zelf examens af te nemen. Voor een deel waren de leerlingen van de kweekschool intern. Het was voor de oversten een hele puzzel om deze groeiende groep te huisvesten. In 1934 kochten de zusters het huis van de familie Bloemarts aan de Nieuwstraat aan met de bedoeling het tot internaat te verbouwen. [44] Voor een deel is dit gelukt al bleef de wens een slaapzaal te realiseren onvervuld. In 1936 werden als gevolg van het rijksbeleid verschillende kweekscholen opgeheven. De congregatie mocht van de drie scholen er maar één behouden met als gevolg dat de Bredase kweekschool in 1936 naar Bergen op Zoom verplaatst werd.

40 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
41 Voor de precieze structuur Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p. 6. Opmerkelijk genoeg worden in zijn inleiding deze patronaten niet vermeld.
42 Archief Mariadal, inv. nr. 341.
43 Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p.17-18.
44 De annalen spreken over de familie Bloemaarts, terwijl het adresboek van Breda uit 1932 spreekt over de advocaat en rechter mr. Bloemarts http://breda-adresboeken.courant.nu/issue/Adresboeken/1932-01-01/edition/null/page/212 geconsulteerd op 30-102-15. De schrijfwijze Bloemarts wordt door andere bronnen bevestigd.

De betrokkenheid bij het parochieleven

In de jaren dertig, onder het bestuur van zr. Frumentia Rampart (1930-1936), raakten de zusters veel meer betrokken bij het katholieke verenigingsleven. De schrijfster van de annalen merkt op hoe onder haar bestuur de kapel een centrum werd van godsdienstig leven dat een bredere uitstraling had dan enkel het klooster. Het is opmerkelijke dat de aan de zusters toevertrouwde weeskinderen vernieuwde kleding kregen omdat ze in de katholieke jeugdbeweging met andere kinderen optrokken en niet te zeer uit de toon moesten vallen. In 1936 werden tijdens een plechtigheid in de kapel de eerste weesmeisjes aangenomen tot lid van de Katholieke Jeugdvereniging (KJV). De scholen en het weeshuis waren ook aanwezig in de parade van de diocesane katholiekendag die in 1935 in Breda plaatsvond.

De Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog vormde een belangrijke onderbreking in het leven van de zusters. Van 10 tot en met 15 mei 1940 deelden de zusters en wezen het lot van de Bredase bevolking en werden ook zij geëvacueerd. Een van de zusters, zuster Michaël heeft over deze gebeurtenis een brochure samengesteld. Voor de chroniqueur van de zusters was dit voldoende en zij vervolgt de annalen met het versje: 'Wie op den goeden God vertrouwt, heeft zeker op geen zand gebouwd'. De titel van het volgende hoofdstuk luidt: 'Niets is bestendig op dit ondermaanse!' waarin ze de verhuizing van de MULO naar het Huis van Bloemarts beschreef waar de MULO van 1937 tot 1939 bivakkeerde. Kort voor de Tweede Wereldoorlog, toen de MULO naar de overzijde van de straat teruggekeerd was, besloot de overste een van de twee kleuterscholen om te zetten in een Montessorischool met vier klasjes en deze in dit pand te vestigen. De rector van het Liefdegesticht kon de lokalen op 9 oktober 1940 inzegenen. In september 1941 volgden 150 kinderen onderwijs in Huize Bloemarts.

Desondanks kregen de zusters ook te maken met de gevolgen van de oorlog. Op 3 juni 1941 vorderde de Duitse bezetter het in 1904 gebouwde klooster. Het oude deel van het Liefdegesticht en het weeshuis bleven in gebruik bij de zusters. De oorlogssituatie vroeg het nodige van het improvisatievermogen van de zusters. De siertuin werd in een moestuin veranderd zodat men op die manier de wezen van voedsel kon voorzien. De Duitsers vorderden koperen voorwerpen, dekens en ook klokken. Door toedoen van de burgemeester van Breda kon het Liefdegesticht zijn klok behouden. De burgemeester was van mening dat een dergelijke instelling moest beschikken over een alarminstallatie.

Ik ben daar jarenlang misdienaar geweest, vanaf de eerste klas van de lagere school, en ik denk zelfs gedurende de hele lagere schooltijd, dus van 1959 tot 1965. In Breda was dat nog de tijd van het rijke Roomse leven. De foto van de kapel herken ik niet, volgens mij was die veel soberder, strakker en moderner, minder beelden en versieringen. Mogelijk is die in de tussenliggende jaren aan de moderne tijd aangepast. Ons pa was leraar op de Maria kweekschool, en de zoontjes van de docenten werden blijkbaar gevraagd als misdienaar omdat de bewoners uit het centrum wegtrokken. Ik was best trots toen ik gevraagd werd. Behalve mijzelf en mijn vriendje Jan Panis waren er een heleboel broertjes van de Van Dongens, de opticiens/audiciens familie uit de binnenstad, misdienaar, en dan onze Wim, maar die heeft het maar kortere tijd gedaan. Ik kan het me nog goed herinneren, 's morgens om half zeven opstaan, op de fiets vanuit het Boeimeer naar de Eindstraat over de nog bijna verkeersloze straten. Zonder ontbijt. Daar belde ik dan aan, en werd er opengedaan door Madelenneke, een klein gedrongen simpel vrouw-

tje, een huishoudster van de nonnen, ze sprak met een sterk Vlaams accent, ze sprak me aan met Polleke, en gaf me meestal een koekje bij binnenkomst. Dan liep ik via enkele holle lege gangen met veel houtwerk dat rook naar de boenwas, naar de binnentuin van het complex. Buitenom naar de omkleedruimte voor de misdienaars, omkleden, dan voor het altaar langs oversteken (halverwege knielen) naar de sacristie, waar rector Aerden zich klaarmaakte voor de mis. Aerden was de gepensioneerde godsdienstleraar van de kweekschool die nog de rector van de nonnen was. Naast de sacristie was een bloemen- en groentetuin die hij als hobby bijhield en daarnaast was zijn dienstwoning waar hij zijn oude dag sleet. Ik zou het nog precies kunnen uittekenen. Een aardige vriendelijke man, die uitgebreid en traag de mis deed, het duurde zeker drie kwartier. De nonnen hadden de kerk altijd goed warm gestookt. Door het langdurig ongemakkelijke knielen, de wierook lucht, de warmte en het gemis van het ontbijt werd ik soms duizelig en dreigde te vallen. Dan kwam de kosteres-non aanlopen en gingen we even zitten bekomen in de koelte van de sacristie, en dan kon ik weer verder met de mis. Een paar jaar later kwam daar ook rector Vroklage bij, als ik me de naam goed herinner, de nieuwe godsdienstleraar van de school, die deed na Aerden ook nog een mis, maar dan veel sneller, hij was altijd ruim binnen het half uur klaar. Wij als misdienaars moesten alternerend bij hun de mis doen, eerst een week Aerden, dan een week Vroklage, en daarna een week vrij. Dan begon de cyclus opnieuw. Tegenwoordig zouden ze van kinderarbeid spreken, en dat zonder ontbijt met alleen maar het koekje van Madelenneke! Wel werden we door rector Vroklage ieder jaar meegenomen naar de kermis, dat was leuk. De zusters, toen nog in redelijk grote aantallen, zaten beneden in de kerk, soms waren er ook burgers die de mis volgden, maar meestal was dat op zondag, dan werd er ook mooi gezongen, gregoriaans uiteraard door het koor boven, bij het orgel. Op zondag was er 's middags ook om drie uur nog een viering, geen mis maar ik geloof dat het lof heette. Dan mocht je weer komen opdraven, nou ja fietsen. Het kostte je de hele zondag. Ook kan ik me nog goed de kerstvieringen herinneren,midden in de nacht, met daarna een maaltijd. Toch vond ik het nooit vervelend, je deed dat nou eenmaal gewoon. Daar zouden de kinderen van tegenwoordig nog van kunnen leren.

Paul Spierings

10.
Foto van het interieur van de kloosterkapel in 1943 bij het 100-jarig bestaan, vandaar de bloemen (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 330)

De oorlog bracht ook onverwachte gebeurtenissen mee. In maart 1943 zegende bisschop Hopmans dom Alfonsus van Kalken tot abt van de abdij Maria Toevlucht in de kapel van de zusters. Dit gebeurde zonder publieke feestelijkheden wegens de oorlogssituatie.[45] In dat jaar werd ook het eeuwfeest van het Liefdegesticht gevierd. Toen de bevrijding naderde, bliezen de Duitsers de munitiedepots in Gilze-Rijen op. Dit ging met zoveel geweld gepaard dat op een gegeven moment de achterwand van het koor die aan de slaapzaal grensde gedeeltelijk scheurde en instortte. Op 29 oktober 1944 werd Breda bevrijd. Om Engelse en Canadese mili-

45 Diderich (red.), *Broeders te wezen*, p. 58.

tairen te huisvesten werden de lokalen van de huishoudschool gevorderd. De verhoudingen met hen waren goed. Tijdens de hongerwinter adopteerde het Liefdegesticht een klooster van de congregatie in Delft. In de eerste helft van 1945 verzorgden de zusters kinderen van collaborateurs die in kampen opgesloten waren.

De opbouw en de neergang 1945-1991

Het vertrek van de wezen en de terugkeer van de kweekschool

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog lieten een hervatting van het normale patroon zien met in de jaren vijftig zelfs een zekere opbloei. Na het Tweede Vaticaans Concilie zette onherroepelijk de neergang in die leidde tot de beëindiging van werkzaamheden en het vertrek van de zusters uit het centrum van Breda. In die zin volgt de communiteit aan de Nieuwstraat het ritme van het kerkelijk leven in Nederland, dat in de jaren vijftig van de twintigste eeuw ook een hernieuwde periode van uiterlijke bloei kende. In de communiteit werd het einde van de Tweede Wereldoorlog gemarkeerd door het aantreden van een nieuwe overste, zuster Jérome. Zij werd meteen na haar aantreden geconfronteerd met twee grote veranderingen. Allereerst keerde in 1946 de Mariakweekschool terug naar Breda. Mede omdat het internaat van de kweekschool in Bergen op Zoom niet tot bloei kwam besloot het hoofdbestuur deze naar Breda te verplaatsen. Om ruimte te scheppen voor het internaat dat aan deze school verbonden was, moest het weeshuis ontruimd worden en de wezen naar Bergen op Zoom verhuizen. In samenhang hiermee bestond het plan in Breda een Middelbare Meisjesschool op te richten. Deze opleiding zou onder leiding moeten staan van de franciscanessen van Roosendaal. Al in 1939 was over de oprichting van deze school gesproken.[46] In 1945 werden deze besprekingen weer hervat. Deze leidden in april 1946 tot een overeenkomst tussen het bestuur van de congregatie en het curatorium van het Onze-Lieve-Vrouwelyceum om in 1946 met een MMS te beginnen. Deze school begon op 1 september 1946 als onderafdeling van dit lyceum met twee leerjaren. De school werd gevestigd in een gebouw van een vroegere lagere school. Drie zusters van het Liefdegesticht waren als lerares aan deze MMS verbonden. In 1947 besloot het bestuur om naast een twee-jarige onderbouw en een drie-jarige MMS ook een gymnasium aan deze school te verbinden zodat er sprake was van een volledig meisjeslyceum. Omdat de congregatie niet in staat was op termijn voldoende bevoegde leraressen beschikbaar te stellen, besloot het bestuur van het Onze-Lieve-Vrouwelyceum de exploitatie van het lyceum in eigen hand te houden.[47] De congregatie trok zich in 1947 uit deze school, het latere Mencia de Mendozalyceum, terug.

Het weeshuis verhuisde op 16 augustus 1946 naar Bergen op Zoom. Op dezelfde dag kwamen de leraressen van de kweekschool, de zusterstudenten en andere zusters die aan deze school verbonden waren naar Breda. De schrijfster van de annalen tekent aan dat het weeshuis de diepste kern van zijn bestaan verloren had. Op 1 oktober van dat jaar arriveerden de internen en kon het studiejaar beginnen. Het klooster aan de Nieuwstraat droeg vanaf dat moment het karakter van studieklooster zowel voor zusters als toekomstige onderwijzeressen.

De Maria-kweekschool ontwikkelde zich tot een bloeiend instituut. Een prospectus van het internaat geeft enig inzicht in de doelstellingen van de opvoeding.[48] Het bestuur trachtte de jonge meisjes een godsdienstige en degelijke opvoeding en een wetenschappelijke opleiding

11. Foto met docenten van de Mariakweekschool en zusters uit 1955. Derde van rechts staat geschiedenisdocent Fons Spierings. (bron: fotocollectie familie Spierings)

12. Foto van leerlingen van de Mariakweekschool uit 1964. (bron: fotocollectie familie Spierings)

46 Archief Mariadal, inv. nr. 981. Breda Liefdegesticht. Mariakweekschool. Opheffing Kweekschool- vergoeding.
47 Archief Mariadal, inv. nr. 981. Brief van 7 juli 1947.
48 Archief Mariadal, inv. nr. 981. Prospectus voor de Maria Kweekschool voor onderwijzeressen te Breda. Ongedateerd.

tot onderwijzeres te geven. De leraressen trachtten hun die grondbeginselen in te prenten en die deugden in te oefenen die de jonge vrouw niet alleen tot het sieraad van de huiselijke kring maakten maar ook de grondslag vormden voor haar tijdelijk en eeuwig leven. De dagorde voorzag in een wekelijke wandeling in de omgeving van Breda. Het contact met de buitenwereld was beperkt. Het bezoek van ouders en familieleden was gereglementeerd. De directrice van de kweekschool las de brieven van en aan de leerlingen. Er golden nauwkeurige kledingvoorschriften. Zo droegen de leerlingen op zon- en feestdagen een zwarte jurk met lange mouwen en een wit kraagje. In de winter moesten ze beschikken over een zwarte mantel, zwarte handschoenen en een zwarte hoed. In de zomer werd deze vervangen door een wit-strooien hoed. De ouders moesten ervoor zorgen dat de kleding, zowel boven- als ondergoed, in overeenstemming waren met katholieke grondbeginselen. Er was controle op lectuur en muziekstukjes. De prospectus biedt geen inzicht in verplichte godsdienstoefeningen. Waarschijnlijk werd zowel door de religieuzen als de ouders het vanzelfsprekend gevonden dat de leerlingen aan een aantal vieringen deelnamen. Zo woonden ze iedere ochtend, voor het ontbijt, de heilige Mis bij en baden dagelijks de rozenkrans en het avondgebed. Door de terugkeer van de kweekschool werd er ook een conrector aan het huis verbonden. Deze was, naast godsdienstleraar op de scholen van de zusters, allereerst moderator van het Mencia de Mendozalyceum.

De nieuwe behuizing had haar beperkingen. Er ontbrak een natuurkundelokaal, een gymzaal en een handwerkklas. Door aankoop van het huis van de bankiersfamilie Van Mierlo aan de Nieuwstraat kon men provisorisch een handwerkklas inrichten. De bouw van een nieuwe kweekschool bleef noodzakelijk. Het oude weeshuis werd afgebroken. In 1957 kon een nieuw gebouw met de benodigde voorzieningen aan de Markendaalseweg in gebruik worden genomen. Hier bevond zich ook het nieuwe internaat. Tegelijk met de kweekschool bouwden de zusters ook een nieuwe kleuterschool, welke in 1956 werd ingezegend.

Samenvattend kan men zeggen dat na de terugkeer van de kweekschool de zusters aan de Nieuwstraat 2 kleuter- en lagere scholen, een MULO, een huishoudschool en een leraressenopleiding voor de naaldvakken leidden. Tevens waren er twee internaten, een voor de internen van de kweekschool en een voor de internen van de leraressenopleiding.

Een nieuwe poot, het Clarakloster

In het begin van de jaren vijftig tekenden de eerste signalen van de naderende crisis in de Kerk zich af. Het ledental van de congregatie nam af en de eerste huizen moesten afgestoten worden. Toch besloot men in de Nieuwstraat tot een splitsing van de communiteit over te gaan, dit vanwege de grootte van de communiteit en de omvang van het werk in Breda.[49] De schrijfster van de annalen geeft aan dat de behoefte om tot splitsing van de communiteit van de Nieuwstraat over te gaan al langer leefde. In 1926 had de congregatie grond gekocht naast het Sint Ignatiusziekenhuis aan de Wilhelminasingel om daar een klooster met huishoudschool te bouwen. Dit plan kon toen geen doorgang vinden doordat er onenigheid bestond met het ministerie van onderwijs en wetenschappen over de verdeling van de kosten. In 1948 kocht de congregatie het huis van de familie Van de Biesen aan. Het was de beslissing van het hoofdbestuur hier een afzonderlijke communiteit te vestigen. In 1953 kon het communiteitsleven beginnen. Men had als naam Sancta Clara gekozen omdat de H. Clara in 1953 800 jaar geleden gestorven was. Naast het Franciscusklooster aan de Leuvenaarstraat telde Breda nu ook een Clarakloster. De communiteit van het Clarakloster leefde tot op zekere hoogte gescheiden van de communiteit van de Nieuwstraat. St. Clara had een eigen

13. De kapel van het Clarakloster in het Nieuwstraatcomplex. Deze kapel is begin jaren '50 van de twintigste eeuw gebouwd. De kapel is in 2015 afgebroken bij de bouw van het nieuwe hotel. (foto 2015: Jörgen Janssens)

overste, en eigen kapel, een eigen rector, een eigen communiteitscultuur en niet te vergeten eigen annalen die een belangrijke bron voor de geschiedschrijving vormen.

De nieuwe communiteit telde bij de oprichting 20 zusters. De bewoners van de Clara-communiteit waren verbonden aan de huishoudschool, de beide Mariascholen (een voor de H. Antoniusparochie en een voor de parochie van Onze Lieve Vrouw Hemelvaart) en de Maria-ULO. In het Clara-klooster werd ook het internaat voor de opleiding tot lerares naaldvakken en de vormingsklas die de meisjes op deze opleiding voorbereidden, gevestigd. Men kon er tevens een opleiding tot kinderverzorgster volgen. Het internaat telde twintig plaatsen. Het nieuwe internaat bood voor de kinderen meer privacy. Sliepen ze voorheen op slaapzalen met chambrettes, in het nieuwe internaat waren er voor de oudere leerlingen kamers voorzien. In 1954 werd dit internaat ingericht. De annalen geven een exact beeld van de dagindeling van de internen. Ze stonden om 6.30 u. op en woonden dagelijks om 7.00 u. de heilige Mis bij, gecelebreerd door de rector van het Clarakloster. Om 7.45 u. volgde het ontbijt waarna de kinderen hun kamer in orde moesten maken en enige werkzaamheden verrichtten in de eet- en huiskamer. In de ochtend en de middag volgden de meisjes lessen, onderbroken door het middageten. Na de middaglessen was er vrije tijd. Om 18.00 u. volgde het avondeten. Van 18.30 u. tot 20.30 u. was er studietijd. Men bad vervolgens de rozenkrans in de kapel. Na het gebed gaven de zusters de leerlingen de mogelijkheid tot recreatie. Om 21.30 u. besloot de dag met het avondgebed waarna men ging slapen. Buiten de eucharistieviering woonden de internen op zondag de zondagspreek van de rector in de kapel bij. Deze was, aldus de schrijfster van de annalen, afgestemd op de leeftijd van de meisjes. Op zater-

49 Archief Mariadal, inv. nr. 862. De annalen van het Clarakloster.

dagavond kwam de rector eens in de twee weken in de huiskamer om met de internen te spreken over een godsdienstig onderwerp. Op zondagavond was er een discussie-uurtje over een godsdienstig of cultureel onderwerp. De internen woonden ook het lof bij. Wat betreft de culturele vorming boden de zusters hun de gelegenheid om in de stad lezingen, ontwikkelingsavonden of concerten bij te wonen. Het internaat kende ook een muziekvereniging, Intermezzo genaamd. Deze kwam bijeen op zondag. De leden zongen samen en bereidden ook optredens voor op avonden samen met de zusters en andere genodigden. Uit de kring van internen zijn enkele roepingen voortgekomen. De zusters trachtten, aldus de schrijfster van de annalen, zo te leven dat het religieuze leven voor de meisjes een aanlokkelijk ideaal kon zijn. Blijkens de prospectus leefden de internen in een zekere beslotenheid. Zo was een bezoek aan de stad enkel met toestemming van de zusters mogelijk en was ook voor hen bezoek beperkt. Toch laat zich hier een evolutie zien. Dat blijkt uit de prospectus van het internaat, die in 1961 gemaakt is.[50] Deze prospectus laat een grotere vrijheid van de leerlingen zien. Zo kunnen de internen dagelijks van 5 tot 6 uur de stad ingaan om boodschappen te doen. Uitgaan is niet mogelijk omdat er slechts vier studie-avonden zijn. De meisjes zijn in het weekend afwezig en er is maar beperkte mogelijkheid om met hen te telefoneren.

De afbouw van de werkzaamheden

Al met al nam het aantal religieuzen binnen de congregatie af. Dit leidde ook tot een terugloop van het aantal religieuzen dat aan de scholen verbonden was. Van der Heijden merkt op dat bij de aanvang van de huishoudschool de meerderheid van de religieuzen lid was van de congregatie van Roosendaal, dat in 1932 teruggelopen was tot 25% en in 1953 tot 16%.[51] De afname van het ledental was niet de enige reden dat de congregatie huizen sloot en werkzaamheden afstootte. Er vond ook een heroriëntatie plaats op de werkzaamheden.[52] In 1961 aanvaardde de congregatie een missie in Chili waarvoor ook Bredase zusters ter beschikking werden gesteld. In de Bredase binnenstad kwam daarbij de ontvolking waardoor van de drie Bredase binnenstadsparochies er in 1970 nog maar één over was. Deze laatste ontwikkeling kondigde zich al in 1959 aan toen de beide afdelingen van de Mariaschool tot één school verenigd werden. Door de terugloop van het aantal leerlingen fuseerden deze school in 1970 met de Lambertusschool van de broeders van Huijbergen. Dit leidde tot het besluit om zich uit deze school terug te trekken.[53]

De huishoudschool kreeg in 1951 een nieuwe naam, Maria Assumpta, als herinnering aan de dogmaverklaring van de Ten Hemelopneming in 1950. In 1964 trok de congregatie vier zusters uit de huishoudschool terug, onder wie de directrice, zuster Chrysostoma en de administratrice. De adjunct-directrice en drie andere zusters bleven als lerares aan de school verbonden. De leiding van de school ging over in handen van mevr. H. van de Vlasakker. Mevrouw Van de Vlasakker was zeer vertrouwd met de school. Ze had zelf vrijwel al haar onderwijs op scholen van de zusters genoten en was vanaf 1949 hier lerares.[54] Voor de zusters was het een experiment om onder leiding van een leek te werken.[55] Uit de aantekeningen in de annalen van het Claraklooster blijkt dat de religieuzen toch wel met enige spanning uitkeken naar de verhoudingen tussen gehuwde en ongehuwde leken, met en zonder gezin, en henzelf.

De huishoudschool veranderde in 1969 haar naam in Katholieke Scholengemeenschap de Nieuwstraat. De leraressenopleiding sloot in 1976 haar deuren. In 1987 verliet zuster Germaine als laatste religieuze de school.

14. Viering van het kerstfeest in het jaar 1963 met medewerkers en bestuur van de huishoudschool. Een jaar later ging de leiding van de school over naar een persoon van buiten de kloostergemeenschap: mevr. H. van de Vlasakker. (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 330)

Ook de kweekschool en de Maria-ULO vielen ten offer aan schaalvergroting. In 1967 werd de Maria-kweekschool opengesteld voor jongens. Onder invloed van de Mammoetwet veranderde de naam van de Maria-kweekschool in PABO Assendelft. Aan deze PABO was een HAVO-top (de vroegere voorbereidende leerkring) verbonden. In 1971 fuseerde de kweekschool met de Sint Franciscuskweekschool van de broeders van Huijbergen aan het Ingenhouszplein tot de Pedagogische Academie Sint Frans. In de naamgeving bleef de herinnering aan de franciscaanse oorsprong van beide congregaties bewaard. Zuster Ewalde werd directrice van de nieuwe school. Dit bleef ze totdat ze in 1973 werd gekozen tot lid van het hoofdbestuur van de congregatie en naar Roosendaal verhuisde. Op dat moment waren er nog maar twee zusters als vakleerkracht aan deze school verbonden. [56]

Dit bleef niet zonder gevolgen voor beide internaten, waarvoor steeds minder belangstelling bestond. Wel werden in 1970 in het Liefdegesticht nog lekenhulpen aangetrokken om de zusters bij de verzorging van de internen te assisteren. Zowel om financiële als pedagogische redenen werden de internaten opgeheven: het Clarakloosterin 1971 en het internaat dat aan de Pedagogische Academie was verbonden in 1974.[57]
In december 1964 zegende de vicaris-generaal van het bisdom, mgr. W. Koenraadt, het nieuwe gebouw van de Maria-ULO aan de Markendaalseweg in. Deze school telde twaalf klassen, een natuurkunde-, teken- en typelokaal benevens een aula die als overblijf- en muzieklokaal gebruikt werd. Aan deze school waren twaalf vaste leerkrachten verbonden onder wie drie zusters.[58] In 1971 fuseerde deze school met de andere 3 MAVO's in de Bredase binnenstad (de Lambertus- en de Silvestermavo van de broeders van Huijbergen en de Sint Annamavo van de zusters franciscanessen van Oudenbosch) tot de scholengemeenschap Markenhage. Aan deze school werd de HAVO-top van de PABO verbonden. Edward Jansen, broeder van Huijbergen, werd de eerste directeur.[59]

50 Archief Mariadal, inv. nr. 862. De annalen van het Clarakloster.
51 Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p. 25.
52 Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p. 34.
53 Nieuwe Wegen : uitgave St. Antoniusparochie 16(1970) niet gepagineerd of genummerd. Gevonden in Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
54 Van der Heijden, *Nieuwstraat*, p. 25 en Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Clara-klooster.
55 Aangetekend moet worden dat in Roosendaal, op het Sint Gertrudislyceum, de zusters van meet af aan onder het gezag van leken hebben gewerkt.
56 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
57 Archief Mariadal, inv.nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
58 *De Stem* december 1964. Het knipsel in het archief is niet gedateerd.
59 Wolf, *Huijbergen*, p. 130.

Interne veranderingen

Het leven in beide gemeenschappen onderging in die jaren veel veranderingen, mede als gevolg van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Dit concilie kondigde op 18 november 1965 het decreet af over de aangepaste vernieuwing van het religieuze leven *Perfectae caritatis*. Dit decreet leidde tot een proces van herbronning binnen de talrijke religieuze families binnen de katholieke Kerk. De franciscaanse congregaties gingen op zoek naar hun franciscaanse wortels. In 1969 accepteerden negentien Nederlandse franciscaanse zustercongregaties de franciscaanse Leefregel. Zij kozen niet meer voor een leven in afzondering en geslotenheid maar voor een toewending naar de wereld. In die geest hield de congregatie van de franciscanessen van Roosendaal in 1970 een vernieuwingskapittel.[60]

De gevolgen van dit kapittel gingen ook aan het Liefdegesticht niet voorbij. Het strenge slot verdween.[61] De dagorde, die voorheen bepaald werd door het ritme van gebed en werk, veranderde. In de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig stonden de zusters om 5.00 u. op om 5.30 u. de lauden en de kleine uren van de prime, de terts, de sext en de noon te bidden. Daarna volgde een tijd van meditatie om 7.30 u. de heilige Mis te vieren. Na de Mis volgde het ontbijt en ging men aan het werk. Om 12.00 bad men dagelijks het rozenhoedje. Daarna at men gezamenlijk het warme middagmaal. In de middag werd gewerkt. Om 17.30 u. bad men het kerkelijk avondgebed, de vespers en de lezingendienst. De dag sloot af met het souper, de recreatie en het bidden van de completen om 21.15 u. Na deze dagsluiting ging men slapen.[62] Binnen de congregatie had het Liefdegesticht een eigen karakter. Het was immers het studieklooster van de congregatie. Hier woonden immers ook de jonge zusters die op de kweekschool studeerden. De toewijding aan het werk was totaal. In de vakantie werden de scholen schoongemaakt. Het was normaal dat de religieuze onderwijzeressen, leraressen en kleuterleidsters hieraan meewerkten. Binnen dit drukke leven was er ook ruimte voor feest. De annalen getuigen van de kloosterjubilea van zusters en priesterjubileum van de rector. De belangrijke momenten in het kloosterleven werden gemarkeerd door diners waar de zusters door zang en muziek zorgden voor vrolijkheid en ontspanning. Door het samen bidden, werken en feesten bouwden de zusters hun gemeenschap op. De zusters bezochten zelden hun familie.

De grootste verandering was dat de zusters hun huis openstelden voor parochiële activiteiten. In concreto betekende dit dat er ruimte werd geboden aan dekenale raden, priesterraden en activiteiten voor de ouderen uit de H. Antoniusparochie. Ook andere groepen als de Bredase afdeling van de Vereniging voor Latijnse Liturgie en de Orthodoxe gemeenschap van de Heilige Myriondraagsters wisten hun weg naar de Nieuwstraat te vinden. De laatste kreeg toen het rectoraat leeg kwam te staan de beschikking over een ruimte in dit deel van het kloostercomplex. Een keer per maand kwam de Poolse gemeenschap in de kapel bijeen.

Desondanks nam het aantal kloosterlingen verder af. In 1985 overleed de laatste inwonende rector van het Liefdegesticht. Hij werd niet meer vervangen, in dat jaar sloot het Clarakloster. In het Liefdegesticht woonden de laatste jaren nog maar negen zusters. Delen van het gebouw werden afgesloten. De zusters vonden dit niet altijd even prettig. Toch namen ze op 5 november 1991 met heimwee afscheid van het gebouw waarin ze met veel plezier hadden gewoond. In de Nieuwstraat was er een sfeer van vrijheid. Hierdoor konden sommigen van de laatste bewoners moeilijk wennen in andere huizen.[63] Op 21 november van dat jaar vond in de kapel de laatste eucharistieviering plaats.[64]

De congregatie heeft serieus gezocht naar een herbestemming. Het is zelfs overwogen om er een centrum voor het Bredase studentenpastoraat van te maken, dat onder leiding

van de dynamische priester Toon Hommel in die jaren opgestart werd. Deze bestemming had de voorkeur van verschillende zusters omdat op die manier de kapel behouden werd.[65]

Na moeizame onderhandelingen verkochten de zusters het complex in 1992 aan de gemeente Breda onder de uitdrukkelijke voorwaarden dat het complex ging dienen als huisvesting voor studenten. Dit was in lijn met de spiritualiteit van deze onderwijscongregatie. Op 19 juni stelde wethouder W. van Dongen van de gemeente Breda het voormalig klooster officieel in gebruik als huisvesting voor studenten.[66] Hiermee kwam een einde aan een rijke onderwijsgeschiedenis.

15. Zusters met leerlingen in de tuin van het Liefdegesticht rond 1925. (bron: SAB, Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda, inv. nr. 330)

BRONNEN en LITERATUUR

Bronnen

Breda: Stadsarchief Breda (SAB)
- ARC 0287: Archief van de Parochie H. Barbara.
- ARC 0471 Archief van de Katholieke School voor MBO De Nieuwstraat Breda.

Sint-Agatha. Erfgoedcentrum Nederlands kloosterleven
- Archief franciscanessen van Mariadal (voorlopige plaatsingslijst).

Geraadpleegde literatuur

- A. Bosch, A., (red.), *Vierentachtig verdiepingen (*Roosendaal, [2007]).
- Diderich, Peter, (red.), *Broeders te wezen…: abdij Maria Toevlucht Zundert (*Zundert, 2000).
- Duijghuisen, M.J.M., *De geschiedenis van Breda III: Hoofdlijnen en accenten 1795-1960* (Breda, 1990).
- Engen, Hildo van, *De derde orde van Sint Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Hilversum, 2006).
- Gerlach, pater, *Geschiedenis der penitenten recollectinen van Dongen; een bijdrage tot de geschiedenis van de emancipatie der katholieken in Nederland* (Dongen, 1940).
- Heijden, G.W.G. van der, *De Nieuwstraat* (Breda, 1997).
- Hopstaken, J., 'Bijlage', in: *Jaarboek de Ghulden Roos* 71(2011) p. 85-87.
- Jacobs, J.H.M., 'De onderwijsactiviteiten van de Zusters Franciscanessen van Roosendaal, 1832-1986', in: *Jaarboek de Ghulden Roos* 71(2011) p. 47-84.
- Jong, J.C.M. de, 'De zusters van Mariadal : achtergronden en ontstaan', in: *Jaarboek de Ghulden Roos* 71(2011) p. 23-45.
- Kok, J.A. de, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland : een oriëntatie* (Hilversum, 2007).
- Kolman, Chris en Ben Olde Meierink en Ronald Stenvert, *Monumenten in Nederland: Noord-Brabant* (Zwolle, 1997).
- Melief, P.B.A., *Joannes van Hooydonk : apostolisch administrator en vicaris van het vicariaat Breda, eerste bisschop van Breda : 1827-1853-1867* (Tilburg, 1987).
- Nolthenius, H., *Een man uit het dal van Spoleto : Franciscus tussen zijn tijdgenoten* (Amsterdam, 1932).
- Raat, Judith de, *Een verborgen schat : de spiritualiteit van de franciscanessen van Dongen, Etten en Roosendaal* (Nijmegen, 2000).
- Wolf, Rob, *Huijbergen en de uiteinden der aarde :de broeders van Huijbergen: 1854-2004.* (Huijbergen, 2004).
- Zuster der Congregatie van Roosendaal, B. Kruitwagen, *Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der congregatie van de religieuzen penitenten-recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis te Roosendaal 1832-1 september- 1932* (Roosendaal, 1932)

60 Voor de gevolgen van dit kapittel zie De Jong,*De zusters van Mariadal*, p. 40-41.
61 Mededeling van de zusters Clarita Wetzelaer en Jerôme Blom, die beiden in het Liefdegesticht gewoond hebben.
62 Mondelinge mededeling van zr. Clarita Wetzelaer en zr. Jerôme Blom.
63 Mondelinge mededeling van zuster Clarita en zuster Jerôme.
64 Studentenhuisvesting in klooster, in *De Stem* 12-11-1991.
65 Archief Mariadal, inv. nr. 861. Annalen van het Liefdegesticht.
66 De zusters konden hun ogen niet geloven, in: *De Stem* 19-6-1991.